

MARGINÁLIA A FEKETE KOLOSTORHOZ

– Bárczi Géza lapszéli jegyzetei

A *Fekete kolostor* nyolcvanhárom éves történetében vízvonalzó a múlt század '60-as éve, amikor a mű, 1942 után először, ugyanakkor csonkítottan, megjelent a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadónál. Az ötvenes évek végi, hatvanas évek eleji irodalmi légkörnek és kánonnak megfelelően a regény újrakiadása Magyarországon nemcsak azért lehetett fontos, mert romániai magyar író írta, hanem talán azért is, mert a regény előszavának szerzője szerint a szöveg úgy bírálta az imperialista Franciaországot, hogy a mű kompozíciójának két, egymással összefüggő „gyújtópontjában” franciák és nem franciák mindemellett „felismerték az embert egymásban”, s így a regény a humanista értékrend fölmutatására is alkalmasnak bizonyult.¹ Az előszó írója a francia–magyar testvériség bizonyítékaként két jelenetet emelt ki a regényből. Mindenekelőtt a közismert Guillaume-epizódot, valamint azt, amelyben egy francia káplár, aki hálás azért, hogy egy *boche* ellőtte a kezét, s így nem a fronton kell szolgálnia, kocsmába viszi az internáltakat (a xvii., *A fekete bárányt* című fejezetben). A „mindig jókedvű,

tréfacsináló” francia adminisztrátor emlékének, aki tudta, „mi az a Jézus (...), mi az a szeretet”,² Kuncz Aladár egész fejezetet szentelt, a hatodik, *Karácsonyest Noirmoutierban* címűt. „Guillaume sergent emlékének, aki sohasem tudott volna ölni, és aki elesett a francia–német fronton anélkül, hogy fegyverét kilőtte volna” – így szól a regény egyetlenegy mottója, amely így kiemelten betölti funkcióját: az olvasót ráhangolja a gondolatmenet legfontosabb elemére, előzetes ítéleteit úgy hozza mozgásba, hogy olyasmit közöl, amit az olvasás idején mindvégig illik szem előtt tartani. Az elbeszélésből úgy tudjuk, az őrmester mindenekelőtt azért került a frontra, mert „[e]gy ízben még fényképfelvételt is csináltatott magáról, amint a vár egyik boltíve alatt ölelkezve áll a német diákokkal s a két német tanárral. Később az életével fizetett meg ezért a képért”.³ No meg különben sem bizonyult elég szigorúnak. Rendelkezésünkre áll tehát Guillaume-ról egy fejezet és egy fénykép, s így elvileg nem sok minden állhat a referenciális olvasat és az azonosítás útjában. De a francia levéltárakban hiába keressük Guillaume nevét. Amikor a múlt század hetvenes éveiben Lőrinczi László ellátogatott Noirmoutier-ba, többek között éppen azért, hogy a regénybeli személyeket azonosítsa, Valentin Roussiére cikket közölt a *La Roche-sur-Yon* nevű helyi lapban, amely többek között Guillaume családjának, utódainak keresésére szólította fel a helyi lakosokat. Az írás sajnos visszhangtalan maradt. A levéltári dokumentumokból az derül ki, hogy a noirmoutier-i civil internálótáborba egy Joseph Frioux nevezetű őrmester érkezett 1914. október 20-án Sables d’Olonne-ból, ahol rabokat őrzött. Frioux 1915 januárjáig maradt a szigeten, ekkor küldték a frontra, s váltotta fel őt posztján Ch. adminisztrátor. Az adatok szerint tehát Guillaume nem lehet más, mint Joseph Frioux. Ha már ezt összeraktuk, úgy az is észrevehető, hogy a regény

¹ Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*. A bevezető tanulmányt írta Bóka László. Szépirodalmi, Budapest, 1960.

² Kuncz Aladár: *Fekete kolostor* I–II. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár 1931. (Ehhez az íráshoz Bárczi Gézának az ELTE Nyelvészeti Könyvtárában fellelhető két kötetét használom; jelzetük: 24338–24339. Köszönet érte Faga Nagy Mária-nak. Értelemszerűen ennek a kiadásnak a lapszámait közlöm a törzsszövegben zárójelekben is.) 31. m. //108.

szövege tulajdonképpen felhívja a figyelmet a kitalált névadásra: „akit mi családisan Guillaume-nak hívtunk” – írja az elbeszélő, s a „családis” jelző a megkülönböztető szerepben használt névre utalhat. Eljátszódhatunk a gondolattal, miért keresztelte el Kuncz Guillaume-nak ezt a fontos és pozitív francia hősét. Talán tudomása volt arról, hogy a francia Guillaume név az akaratot és védősisakot, elszánt védelmezőt jelentő germán Wilhelm származéka. Ha így lett volna, dicsérhetnék a regényíró körmönfont megoldását, az emberséges francia germán származású nevét a nagy testvérháborúban. Olvasta Romain Rolland *Jean-Christophe* című regényciklusát (1904–1912),⁴ amelynek címszereplője német muzsikusz, s akinek keresztneve francia, ám vezetékneve, mint maga is, német: az erőt jelentő Krafft. Vagy talán ismerhette azt a legendát, amely szerint 1171 karácsonyán egy lakomán Bayeux-ben felkérték azokat a lovagokat, akiknek nem Guillaume volt a neve, hogy álljanak föl, de legtöbbjük ülve maradt – így a történetileg népszerű név közleketúsége arra utalhat, hogy sokakat jelölhet. De arra is gondolhatunk, hogy ezt a nevet viselte Hódító Vilmos, Tell Vilmos vagy éppen a kortárs Apollinaire. Természetesen egyik megoldás sem valószínű. Kérdésnek persze leginkább az kérdés, miért éppen a részvétet gyakorló és igazságos franciát nem nevezte nevén a szerző. Hacsak éppen azért nem, mert alakjában a nemzetek fölötti, téridőn fölülemelkedő békebarát eszményét foglalta össze.

Annyi bizonyos, hogy a *Fekete kolostor* világában a valós és a kitalált események sajátságosan keverednek, s ez az elegyítés a szereplők névadásában is megjelenik. Van köztük sok azonosítható és kevesebb kitalált, több alakból összegyúrt figura. A francia levéltárakban könnyen azonosítható Ch. adminisztrátor neve például a kéziratban még Chapelier-ként szerepel. Az 1872-ben született őrmestert így is hívták, René Jean Chapelliernek. Az irodalomtörténeti legenda szerint Kuncz barátja és későbbi fordítója, Corneliu

Codarcea tanácsára nem közölte a teljes nevet, hogy az előnytelenre sikeredett szereplő bosszúja utol ne érhesse.⁵ Kuncz leveleiből kiderül, hogy készült Franciaországba, sőt járt is még ott,⁶ ezért az óvatosság feltételezése nem tetszik légből kapottnak. Természetesen megtehetette volna, hogy a „rend embe-rét”, a „vasöklű férfiút”, a „Dickét” is „családisan”, s nem saját nevén nevezi meg. Nem tette. Ha szétválogatjuk a regénybeli neveket, s az általánosabb tulajdonságokat megjelenítő figurák nevét a fikció, a történelmi szereplőkét pedig a levéltári valóság területén helyezük el, úgy Ch. neve az utóbbiak közé kerül, s a rövidítés felhívó jellege, mint fordítva elsült fegyver, még inkább megfejtésre, azonosításra késztet, mint a teljes nevek.

Chapellier nevét elsőként a fogolytárs Bárczi Géza oldotta föl saját *Fekete kolostor*-példányának lapszéli jegyzeteiben. „Chapellier” [sic!] – olvashatjuk a széljegyzetben, majd Bárczi további pontosításokkal is szolgál. „(...) leselkedő, bújkáló rendőrkemtípus volt. Azt mondják, a prefektúrán ilyenféle

⁴ Írt is róla, lásd Kuncz Aladár: „Romain Rolland”. *Nyugat*, 1920/2. 853–864. o.

⁵ Lőrinczi László: *Utazás a fekete kolostorhoz. Irodalomtörténeti riport.* Harmadik, bővített kiadás. Polis, Kolozsvár, 2011.
⁶ Erről bővebben lásd Filep Tamás Gusztáv írását az 1. oldalon.

hivatalt is töltött be” – áll a *Fekete kolostor* első kötetének 156. oldalán; „commis rédacteur volt” – fűzi hozzá Bárczi –, azaz mindössze prefektúrai kistisztviselő. „Több volt, mint őrmester és kevesebb, mint tiszt” – jellemzi az elbeszélő. „Csak őrmester volt, sergent [sic!], pontosít Bárczi. „Vörös ember volt, de ezt is tagadta; gyáva ember volt, de ezt is rejtegette; azért jött, hogy gyötörjön bennünket, hogy fizikai szenvedéseinket a lelki fájdalommal válogatott fajtáival tetézzék, de ezt sem tette nyíltan, hanem a rendcsinálás, a fegyelem, a higiénia, a parancs, a »kölcsonőség«, a »jeu de représaille« ürügyei mögül lődözött ránk.” A lapszéli jegyzet szerint mindez „túlzás”, majd amikor az elbeszélő azt állítja, „lényeges változtatásokat nem csinált”, a fogolytárs azzal toldja meg: „Nem áll. Az udvart kiköveztette, új illemhelyet csináltatott. Az étkezés igen megjavult.” Néhány lappal később Chapellier „komoly érdeméért” mindez Kuncz leírásából is kiderül (s ebből számunkra az is, hogy Bárczi Géza ceruzával a kezében, első olvasatra írta széljegyzeteit): „Az étkezést, a maga ínséges keretei között is, igyekezett megjavítani. A hetenkénti kétszeri marhahús megmaradt, de a szállítótól jobb húst kényszerített ki. Utánanézett, hogy a főzelékek változatosabbak és jobbabb legyenek. Az örökös bab, lencse és marharéparendszer borsóval, burgonyával élénkítette, sőt egy ízben makarónit is szerzett be, ami valóban elsőrendű teljesítmény volt.”⁷ A lapszél további ínycsiklandókkal bővíti a repertoárt: „hal”, „tojás”. A toldások persze nem változtatnak a lényegen, s ahhoz, hogy Chapellier „néha nem szólt semmit, csak titkos büntetést mért az illetőre. Visszartartotta csomagját, amíg a benne levő holmi megrothadt. Eltiltotta a levelezést, anélkül, hogy a megbüntetés tudta volna, oly módon, hogy a címére érkező leveleket nem adta ki, vagy a tőle írottakat nem küldte el. Ezt csak azokkal csinálta, akik sűrűn kaptak csomagot, levelet hazulról. Azután heteken át figyelte a hatást, kéjelgett a nyugtalanság-

ban, gyönyörködött a félőrült várakozásban”⁸ – Bárczinak is csupán annyi a hozzáfűznivalója: „Ezt nem tudtam.” A nyelvész véleménye a noirmoutier-i internálótábor parancsnokáról általában az elbeszélőével rokon: „A foglyok között nagy népszerűtlenségnek örvendett. Pedig nem volt gonosz ember, csak kicsinyes, ostoba, és az emberekkel nem tudott bánni. Megcsontosodott bürokrata volt, a polgári életben prefektúrai tisztviselő (*commis rédacteur*). Tekintélyt szeretett volna tartani, sikertelenül. Sokszor odaállt vitatkozni a foglyokkal, egy alkalommal egyik odavágta neki: *Vous n’êtes pas le gouverneur de Madagascar!* (»Maga nem Madagaszkár kormányzója!«) Minden megtorlás elmaradt. Részeses is volt. Egyszer az internáltak a Vöröskeresztől karácsonyi ajándékot kaptak, s ebben volt 7 (9?) palack kenyér. Ezt nem adták ki az internáltaknak, és sokáig ott álltak az őrmester irodájában a polcon, míg egyszer aztán eltűntek. Ezt én magam nem láttam, mert nemigen jártam a parancsnok irodájában, de közbeszéd tárgya volt. Katonái gyűlöltek. Egyszer egyikük óvatosan súgta nekem: *Embêtez le gros cochon! Vous pouvez le faire. Nous autres, ça pourrait nous coûter cher.* (»Bosszantsák a hájas disznót. Maguk tehetik. Mi csúnyán ráfizethetnénk.«) Ez kétségtelenül nem jó jel, bár része lehet benne a mindig elégedetlen alárendelt lázongásának. Egyébként a tábort csinosítgatta, a sártenger udvart kiköveztette, az étellemezést igen megjavította (mindennap kaptunk vagy húst vagy halat, a legrosszabb esetben két kemény tojást a krumpli vagy a rizs mellé).”⁹

Bárczi a Kunczéhoz hasonló képet alkotott a hatalmát prefektusként gyakorló s a nemkívánatosokat megannyi *boche*-ként kezelő, a „felizgatott francia nacionalizmust”¹⁰

8 Uo. //159. o.

9 Bárczi Géza: „Emlékek egy könyv olvasása közben”. In Lőrinczi László: *Utazás a fekete kolostorhoz*. 182–194. és 189–190. o.

10 Vö. „Németnek vagy magyarnak lenni nem volt valami kedvező. Aki olvasta Kuncz Aladár könyvét, a *Fekete kolostort*, tudja, hogy a felizgatott francia nacionalizmus nyelvén ez mit jelent. Köveket, betört fejeket, ütéseket. A francia nacionalizmus felől nézve egy német, egy osztrák és egy magyar között nincs különbség, szemét boche.” Nádas Péter: *Halottak néma morájában*. Élet és Irodalom, XLIX/33. 2005. augusztus 19. 4. o.

7 Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*. //158. o.

képviselő Fernand Tardifról is. „Popper s a többiek is rettenetes dolgokat mondtak el Tardif prefektus eljárásáról s a körzetébe tartozó Sables d’Olonne-i, luçoni és Fontenay-le-Comte-i fogolytáborok szomorú sorsáról. Bűdös májat, rothadt húst, nyüves főzeléket étettek a foglyokkal, s mikor Tardif látogatása alkalmával egy ízben panaszt tettek emiatt, egyszerűen annyit mondott, hogy »dögljenek meg a boche-ok«. Egyik családi táborban a gyerekek között kiütött a tífusz. Az orvos nem volt hajlandó a boche-ok gyerekeit gyógyítani. A préfet nem tett ellene semmit.” Amikor ezekről az eseményekről esik szó, a margón felkiáltójellel ez áll: „ez bizony igaz!”¹¹ Egyébként ugyanez a prefektus volt az, akihez Kuncz levelet intézett, hogy saját költségén legalább a kintlakást engedje meg számára, s melyet Tardif válasza sem méltatott.¹²

Feltűnő és egyedi lapszéli jegyzetként fordul elő a könyvben egy hosszanti, függőleges ceruzavonallal s a vonal mellett felkiáltójellel ellátott szöveghely. A *périgueux-i karantén* című fejezetnek arról a részéről van szó, amelyben a francia plébános az idegenlégióba „toborozza” a frissiben internált, immár ellenségnek tekintett polgárokat. „De ha velük szemben [a francia hatóságokkal tudniillik – j. é.] fel is függeszthetnénk ítéletünket, legkevésbé sem tehetnők azt például azzal az elzászi francia plébánossal szemben, aki egyik szeptember végi napon hatósági engedéllyel bejött a Dépôt Laèsbe, s ugyanarról a háromlépcsős piederstárlól, ahonnan a rendőrfőnök ravaszul kieszelt hazugságait előadta, lelkes riadót intézett hozzánk a francia idegenlégióba való belépésre. Valóban nem papi hivatás toborozni s különösen toborozni megalázzottak, megszegyenítettek és lefokozott lelkierejű emberek között azért, hogy – akármilyen szépségflastrommal is látjuk el – de végeredményében nemzetüket és hazájukat elárulják” (1/75.). A felkiáltójel vélhetően az internálttárs Bárczi teljes egyetértésére hívja fel a figyelmet.

¹¹ Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*. 1/163. o.

¹² Az 1914. november 27-i keltezésű levelet La Roche-sur-Yon levéltárában őrzik. Lásd Archives Départementales de la Vendée, 4 m 307.

A jegyzetek a *Fekete kolostor* jellemzésének megfelelően támasztják alá a fentebb említett káplár figurájának előnyös vonásait: „Ez a káplár gyönyörű szál vörösesszőke ember volt. A háborúban néhány ujját veszítette. Mikor Svájcba küldtek, ő kísért Fromentine-ig. Mindig igen derék, jólelkű ember volt” (11/103.). Ugyanezek a lapszéli jegyzetek az Île d’Yeu-i citadella orvosának regénybeli leírásával egyetértésben a figura hátrányos tulajdonságait hangsúlyozzák – azét, aki azzal büszkélkedett a Vöröskereszt előtt, hogy tulajdonképpen csak egészséges internáltak lakják a kazamatákat, neki nincs beteg. „A citadella orvosa egy tudatlan, s amellet rosszindulatú csirkefogó volt” (Bárczi, 11/192.). Előfordul az is, hogy némelyik alakra egészen másként emlékszik, mint azt a könyv lapjain olvashatjuk. A jóindulatú és kedves Madame Mignalt, akinek lányneve Marthe Germaine Micheneau volt, s 1881–1958 közt élt, tehát Kuncznál alig öt esztendővel volt idősebb, a következőképpen mutatja be az elbeszélő: „A kantinosné étkezések után néha odaállt asztalunkhoz beszélgetni. Lágy, muzsikáló hangja volt. Ha meghajlott hátát, őszülő haját, csúnya arcát nem nézte az ember, hanem behunyt szemmel hallgatta, hangjából kedves, álmódosra hívó melódia csendült ki” (1/162.). Bárczi pontosabban emlékszik Mignalné életkorára: „Nem volt öreg, 30-40 év között lehetett”. Vagy Kopolovitsról, aki iránt az elbeszélő szánalommal és részvétellel viseltetett – „Mikor hozzánk jött, csontnál és bőrnél alig maradt rajta egyéb” (1/168.) –, Bárczi némiképp másként vélekedhetett, „ronda egy fráter volt”: mindössze ennyit ír. Egy másik szereplőt is nagyjából a Kopolovits kérdéséhez hasonlóan, azaz a regény elbeszélőjétől némiképp eltérően idéz meg: „Így fedezte fel a nőiséget egyik noirmoutier-i társunkban a citadella másik arisztokratája, egy fiatal, pápaszemes német báró, aki egyébként nagyon józan, szolid és úri neveltségű fiúnak látszott” (11/110.). „Egy hülye volt, különben szintén a gróf barátaihoz tartozott” – olvasható a nemes egyszerűségű replika a lapszálen. A meleg gróf kilétét pedig – tudomásom

szerint elsőként az értelmezők között – egyenesen Bárczi Géza lapszéli jegyzete tárja föl. „– Vigyázat! – súgta a mellettem haladó von Bergen, aki látta, hogy a salátát mosó urat figyelem. – Er heisst Graf B. auch ein »Herz«!” (11/64.). „Graf von Rapp (a napóleoni général Rapp-nak [sic!] dédunokája” – írja Bárczi. Ezt az azonosítást a *Fekete kolostor* elbeszélőjének további mondatai is megerősíteni látszanak. „Von Bergen elmondta, hogy gróf B. Párizsban élt a háború előtt. Bizonyos, egészen egzotikus panamába keveredett bele. Lehet, hogy néhány vagon kékróka szállítására kötelezte magát. De lehet az is, hogy a híres kínai copfpanamában vett részt, amelynek az volt nevezetessége, hogy a szállítók csak egy vagon eredeti copfot tudtak előteremteni – akkor tiltották el Kínában a copfviselést –, a többit hamisítvánnyal pótolták. »Ült volna a háború nélkül is!« – mondta kézlegyintve von Bergen. A gróf különben a fogságban együtt élt egy negyven-negyvenöt év körüli matrózzal. Von Bergen a sétálók között megmutatta azt is. Magas, szikár, durva arckifejezésű ember volt, éktelen hosszú, hegyesre

font bajusszal.” „Én nem így emlékszem – áll a lapszálon. – A gróf szeretője egy csinos borotvált ember volt, valami lovász féle. [sic!]” Rapp neve fölmerül még a megjegyzésekben, amikor Kuncz az 1916. november végi személyi változásokat ecseteli: „November vége felé az Île d’Yeu-i foglytáborban előállott kisebb személyi változások, különösen az 51-es számú kazamatában, napokig tartó izgalmakat keltettek. Bárczit s egy szívbjajos németet végre elküldték valamelyik délfrancia város nagyobb katonai kórházába, ahol orvosi bizottság elé álltak, s reményük lehetett arra, hogy valamelyik svájci betegdépôt-ba kerülnek” (11/85.). „[N]em, csupán 1917[.] január 3-án mentünk el, összesen 9-ünket küldtek el, köztünk Rapp gróf és a szeretője is”, így a lapszél. És később, amikor az elbeszélő a gróft 1917 szilveszterén Dr. Herzcel táncoltatja (11/185.), a jegyzet újra helyesbít, bár megfogalmaz némi kételyt is: „Gr. Rapp, ekkor már nem lehetett ott. Vagy oda küldték volna vissza Lyonból?”

A foglyok közt volt egy német szobrász, Max von Bergen, Zádory művésztársa. A *Fe-*

kete kolostorból úgy tudjuk, az elbeszélő nála rendelte zeneszerszámát. Bárczi erre is más-ként emlékszik. „Kuncz Dadi, aki kitűnően csellózott, csináltatott magának Varga asztalossal egy csellószerű furcsa jószágot, egy háromszögű alapon épült ferde gúla formájú valamit; ennek a nyaka csinos női aktban végződött, Max von Bergen német szobrász műve.”¹³ Mindenesetre az ő plasztikája díszítette Kuncz „csellóját”. „Ennek az érdekes, jellegzetesen művészfejú embernek zivataros múltja volt. Angliában állítólag öt évet ült bankóhamisításért. Látszott rajta, hogy bizonyos gyakorlottsága van a fogság megélésében. Kis térdeplő női faszobrokat faragott, s ezeknek eladásából szerzett magának bort és dohányt. Kissé gyáriasan készített szobraiban az volt a megható, hogy mind párizsi szeretőjét, egy némileg néger szájú orosz forradalmárnőt ábrázolták. Rendszerint maga is azzal az ajánlással kínálta szobrait, hogy elmondta, kit ábrázolnak, s nagy vágyakozással tapintgatta a fejlett női melleket, és búcsúzó gyöngédséggel simított végig a combokon, amikor meg kellett válnia tőlük. Másnap azonban már új Natasája volt. Ugyanolyan nagy ajkú, nagy keblű és gömbölyű combú orosz nő” (1/128.). Bárczi Géza többet vagy mást is tudott Natasáról: „Nem forradalmárnő, csupán a szabad élet után vágyó asszony. Különben egy tábornok leánya, személyesen igen jól ismertem, nem nagyon értelmes, de [olvashatatlan kézírás]. Egy erősen szenzuális alkoholista nő volt, csiszolva[?] határtalan és szinte vonzó.” Von Bergennel kapcsolatban még egy történeti adalékkal szolgál Bárczi. A XXI., *Az összeomlás* című fejezetben, mikor a német hadsereg általános visszavonulásának hírére az 51-es kazamatában gyülekező német foglyok közt Kuncz von Bergen nevét is felsorolja (11/206.), a lapalji kézírás arról tudósít, hogy „von Bergen akkor már rég (még én előttem) Svájcba került. Ott élt a nőjével, akit feleségének nevezett, Luzernben, és igen sokszor találkoztam vele.” A regénybeli állítás hamis voltát erősíti meg („Ez, mint már írtam, teljesen téves”) néhány lappal később (11/214.), amikor

Kuncz a december 10-én elvitt németek közt említi a szobrászt: „Von Bergentől is melegen búcsúztunk. Ő sem vitt magával semmit. Kifaragta az utolsó orosz nőportrét – éppen a százötvenediket a fogság alatt –, s azt a rempart-on ünnepélyesen elföldelte... Többé nem kellett a fából faragott szobrok, mert az élő modell Németországban várakozott rá a fegyverszünet óta.” Még mielőtt a jámbor olvasó levéltárakban kutakodna, első kézből tehát Bárczi Gézától is megtudhatja, hogy von Bergen valós alak volt (mint említettük, ez nem minden szereplőre igaz), és a regénybeli figura regényen túli életére is esik némi fény: „a bohém típusú, de alapjában véve a [sic!] lázongó kispolgár szobrász mindig önmagát ismételte: ugyanazt a nőt, barátnőjét ábrázolta változatos pózokban. Fából dolgozott, befestette őket feketére, és úgy próbálta értékesíteni. Becsületességére jellemző, hogy Luzernben, egy akkor ott élő gazdag német nő fel akarta karolni, látva bénító nyomorát. Azt az ajánlatot tette, hogy ad neki havonta olyan összeget, amelyből könnyen meg tud élni. Egy évig dolgozzék gondtalanul, tetszése szerint, amit ez alatt teremt, abból kiállítás rendeznek, s a patrónusnő kezeskedik, hogy ismerősei mindent meg fognak vásárolni. Max von Bergen nem fogadta el, mert mint mondotta, ha neki nem lesz anyagi gondja, akkor ő nem fog semmit sem dolgozni, s így a hölgyet megcsalná. Így a dolog abbamaradt.”¹⁴ Max von Bergen Svájc utáni életéről szinte semmit nem tudunk. Lőrinczi László is kénytelen volt beérni azzal a luzerni szóbeli tájékoztatással, amely szerint onnan 1920. január 13-án távozott Jénába.¹⁵ Figyelemre méltó adatra bukkanunk még Jékely Zoltán *Szép napok a Szappanyos-penzióban* című írásában, amely Dadi Damjanich utca 28/b alatti szállásáról tudósít, s amely a német szobrász egyik alkotásáról is hírt ad: „Vannak azonban Kuncz Aladár penzióbeli életének ennél *tárgyibb* emlékei is! Mindekelőtt egy másfél arasznyi hosszú, arasznyi széles, körülbelül kétujjnyi vastagságú fa dombormú: elválasztott hajú, Rippl-Rónainak

13 Bárczi Géza: i. m. 186–187. o.

14 Uo. 191. o.

15 Lőrinczi László: i. m. 137. o.

Ady-rajzára emlékeztető férfiportré, profilból ábrázolva, alatta, a szegélyen, ez a véset: Max. von Bergen 1914.”¹⁶

Van, hogy Bárczi jegyzetének köszönhetően francia nevet javíthatunk ki Kuncz regényében. Így korrigálja a lapszél például a Kuncz által helytelenül Tarraud-nak írt Jérôme Tharaud nevét (igaz, ugyanez a jegyzet Jacques-nak kereszteli el az idősebb Tharaud-t), aki 1899–1901 között tanított a Budapesti Tudományegyetemen. A magyar irodalomtörténet-írásban eléggé nagy összevisszaság uralkodik a Tharaud fivérek vezetékes és keresztneveinek fölidőzésében,¹⁷ úgyhogy kifejezetten jól jön a segítség: Jérôme (született Ernest) Tharaud (1874–1952) öccsével, Jean (született Charles) Tharaud-val (1877–1953) együtt jegyezte minden könyvét mintegy ötven éven át. A Tharaud fivérek leginkább Eckhardt Sándorral ápoltak kapcsolatot, vele találkozgattak Párizsban, s ő volt az idegenvezetőjük magyarországi utazásaik alkalmával.¹⁸

Bárczi Géza emlékei több más apró részlettel egészítik ki a *Fekete kolostor* szövegét. A „fekete hajú, olaszosan barna bőrű Auerről” (1/110.) azt írja: „ezt nem Auernak hitták, hanem valami olasz neve volt. Nagyon derék fiú volt, de nem pincér, valami kereskedősegéd vagy ilyesmi”. Bragiotti, a csinos, jóképű selyemfiú, a „Don Juan”, aki a regényben „tiroli olasz” (1/111.), a széljegyzet szerint „nem volt olasz. Konstantinápolyban született, és osztrák protektorátus alatt élt, tipikusan levantinus volt, de a jobb fajtából”. Teljes neve egyébként Joseph Braggiotti. Valószínű, hogy bizalmat szavazhatunk ennek a megjegyzésnek is. Lőrinczi László kutatásai is alátámasztják, hogy a másik „szép tiroli fiú”, a szintén német keresztnevet használó Frantz

Menardi is osztrák volt. 1916. január közepén Nourmoutier-ből mindketten a bretagne-i Tahitou szigetének büntetőtáborába kerültek el, mivel további maradásuk Chapellier szerint az internáltak fegyelmét veszélyeztette volna.¹⁹

„Bárczinak és Weiffertnek némi megkülönböztetés jutott osztályrészül, mert kis termetű, erősen fekete hajú budapesti bankárfiúval együtt csukták be őket, s ennek a fiatalembernek párizsi pártfogói némi kedvezést eszközöltek ki a prefektúrán. Ez a kedvezés abból állott, hogy a bankárfiú a tetőn rendbe hozathatta [az] egyik toronyszobát, s Bárczi és Weiffert ide költöztek vele együtt.” (1/161.) A költözés idejéről Bárczi azt írja: „Ez csak jóval később történt.” Más időrendi megjegyzéseket is tesz. Kuncz 1914 karácsony havának eseményeként írja le, hogy „[á]ltalános nagy örömet keltett köztünk két hatalmas vöröskeresztláda, amely svájci közvetítéssel Budapestre érkezett címünkre. Ez a küldemény bizonyította, hogy a kis Feldenczer hazajuttatta levelünket, amelyben a budapesti Vöröskeresztnek lefestettük helyzetünket. A ládából pompás meleg ruhadarabok, csizmák, trikók és fehéreneműk kerültek elő. A fogolytábor minden szűkölködőjének jutott belőle. Mellékelve volt még két liter rum is. A küldött szivaroknak és cigarettáknak csak hűlt helye maradt... A magyar Vöröskereszt adománya volt az első, amely hozzánk érkezett, s gazdagságával felülmúlt minden más küldeményt, amely ezután jött.” (1/145.) „Lehet, hogy így van – olvasható a jegyzetben. – De én úgy emlékszem, hogy tavasszal jött az első v. k. ajándék a németektől. Akkor, amikor már mi is ott voltunk.” Vagy amikor a *Fekete kolostor* elbeszélője az orvosi bizottság látogatását 1918 nyarára teszi: „Nyár elején svájci és francia magas rangú orvostisztekből összeállított bizottság érkezett a szigetre. Egész fogságunk alatt először fordult elő, hogy orvosi bizottság szálljon ki nálunk. Idáig csak egy-két társunkat küldték el a fogolytáborba belátogató helyi orvosok, rendszerint a lyoni állandó bizottság elé, de a leg-

16 Jékely Zoltán: *Szép napok a Szappanyos-penzióban*. Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia archiuma, in uő: *A Bárány Vére*.

17 Karafiáth Judit részletesen bemutatja a Tharaud fivérek munkásságát: „La Hongrie vue par Jérôme et Jean Tharaud”. In *Mille ans de contacts: relations franco-hongroises de l’an mil à nos jours. Actes du colloque millénaire organisé par le Département de français de l’École Supérieure Dániel Berzsenyi, Szombathely, les 18–19 avril 2000*. Textes réunis par Marie Payet et Ferenc Tóth. Département Français de l’École Supérieure Dániel Berzsenyi, Szombathely, 2004. 311–323. o.

18 Lásd Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. ELTE–MKKE, Budapest, 1989.

19 Erről bővebben lásd Lőrinczi László: i. m. 218–228. o.

több esetben már csak akkor, amikor ügyis késő volt. Csupán Bárczinak és a pesti bankárfiúnak sikerült megmenekülni, akik már Svájcban voltak, s onnan írtak levelet hozzáunk, amelyben irigylésre méltó helyzetüket részletesen leírták.” (II/191.) Az internálttárs így helyesbít: „Ez nem áll. 1916 őszén volt nálunk egy bizottság, mely 9-ünket kijelölt a Svájcba való internálásra. Ezek közül 5-öt visszaküldtek, a Gr. Rapp-féle lyoni incidens miatt, úgyhogy 4-en jutottunk ki. Fürst (a pesti bankárfiú) nem volt köztünk. A svájci határt 1917. január 13–15[.] közt léptük át (a pontos dátumra nem emlékszem). A [sic!] 1916-iki kommissiókor [sic!] mindenkit megvizsgáltak. Dr. Däumlingtől tudom, hogy azelőtt is volt egyszer orvosi vizsgálat”.

A XVIII., *A kulisszák mögül* című fejezet többek között az internálótábor színházterápiás előadásairól szól. „Karácsony estéjén az 51-esben budapesti volt növendékeim jóvoltából megint közös magyar vacsorát rendeztünk, s utána kezdetlegesen rögtönzött színpadon két kis színdarabot játszottunk el, egyet magyarul s egyet franciául” (II/107.). „Ezen [sic!] a karácsony esti darabban én játszottam az egyik főszerepet. Éppen Dadi parodizáltam. A fényképeim meg is vannak róla. A darabot Német [sic!] írta.” Sajnos sem Németh darabjáról, sem a fényképek hollétéről nincs semmiféle tudomásom.

Néhány lapszéli jegyzetet ezúttal hely és idő híján nem részletezhetek, csupán felsorolom azokat: „Lakatos Fontenay-ból először Les Sables-d’Olonne-ba jött, hol vagy két három hónapig velünk együtt volt” (I/162.); „csak Angliát” (I/162.); „Nem emlékszem erre az incidensre, talán nem voltam ott” (I/166.); „Ezt is kissé másképp tudom” (I/167.); „csekélységem s Fürst is ebbe a szobába kerültünk” (II/60.); „10 perc. Ez túlzás, az egész udvart körbe lehetett járni tíz perc alatt” (I/88.); „lakatos” (II/112. [stb.]); „Nem az utolsó évben, mert én is számtalanszor jártam ott” (II/100.); „Én a felöltőről tudok, s nem óraláncról” (II/100.); „nem a kantinban, hanem bent nálunk. A főszereplők nem a németek, hanem a magyarok voltak” (II/101.); „Egyáltalán nem emlékszem erre az epi-

zódra. Talán máskor történt” (II/103.); Erre emlékszem, de ennek nem volt különös a propos-ja” (II/103.); „A bárónak egy vasa sem volt” (II/111.).

S végül ott áll egy, a Németh Andor visszaemlékezésére rímelő, ám Némethet is „leleplező” lapszéli jegyzet. Németh az elbeszélő Kant-olvasmányait felidézve írja: „Kunczcal *A tiszta ész kritikáját* olvastuk németül, de ő ezt az olvasmányt fárasztónak találta, és egy ízben ezt mondta: »– Ha Kantot olvasom, elzsibbad a tököm.«”²⁰ „A kert növekvő palántái között már a kora reggeli órákban két kis, fadarabokból összetákolt székre kucorodtunk Németh Andorral, s egész nap olvastunk. Francia, német, angol, később spanyol könyveket. Magyar könyvhöz még ebben az időben nem jutottunk, pedig több ízben kértünk a svájci Vörös kereszt útján hazulról. Tolsztoj *Háború és békéjével* kezdtük, amelyet németül olvastunk fennhangon. Akkor még fű és virágok egész kicsik voltak körülöttünk, mire azonban Cervantes *Don Quijotéjához* fogtunk, a buja vegetáció egészen elfedett bennünket” (I/177.). „Dadi bizony a Don Quijotét sohasem olvasta, de Német [sic!] is csak elkezdte velem, de belecsömörlött.” Bárczi nem a zsibbadást emlegeti, de a „bujá vegetáció” kapcsán neki is eszébe jutott valami.

A franciaországi első világháborús civil internálás nem csupán Kuncz Aladár életében nem múlt el nyomtalanul. Ez az életemény vélhetően ugyanannyira foglalkoztatta Németh Andort vagy éppen Bárczi Gézá is, noha nem vagy csak keveset írtak róla, bevallottan éppen azért sem, mert megtette azt helyettük Dadi. Az egyéni emlékezetek természetükből fakadóan különbözőek és képlékenyek, s ezért a múlt megjelenítése is rendkívül változó. Ez az írás, ha felsorolás-szerűen is, azt kísérelte meg áttekinteni, mivel szolgálnak a *Fekete kolostor* történetéhez és történeti olvasatához Bárczi Géza nem közismert jegyzetei.

²⁰ Németh Andor: „Párizs, Noirmoutier, Île d’Yeu”. In uő: *A szélén behajtva*. Sajtó alá rend. Réz Pál. Magvető, Budapest, 1973. 581–587. o.